

CRNA GORA
MINISTARSTVO EKONOMSKOG RAZVOJA I TURIZMA

**ZAVRŠNI IZVJEŠTAJ O SPROVOĐENJU PROGRAMA RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA CRNE
GORE S AKCIONIM PLANOM 2019-2021. GODINE I PRELAZNOG AKCIONOG PLANA ZA
2022. GODINU**

Podgorica, mart 2023. godine

I UVODNI REZIME

Program razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine, prvi je programski dokument koji je izradilo ministarstvo nadležno za turizam, a koji je imao za cilj da se ovaj poseban oblik turizma dodatno razvija u skladu sa rastućim svjetskim trendovima orjentisanim na segment kulture, ali uz poštovanje načela održivosti.

Prethodno realizovani brojni projekti, prvenstveno su bili usmjereni na prirodu i aktivnosti na otvorenom prostoru. Shodno tome, namjera izrade dokumenta odnosila se na potrebu da se poseban akcenat usmjeri ka razvoju projekata koji imaju za cilj turističku valorizaciju kulturnih dobara, doprinoseći na taj način njihovoj zaštiti, ali i unapređenju ponude i imidža destinacije.

Ekonomski značaj kulturnog turizma ogleda se kroz finansijsku podršku očuvanju, revitalizaciji i promociji kulturnih dobara sa jedne strane, i omogućavanje finansijske i organizacione nezavisnosti ustanova kultura, sa druge strane. Upravo zato je kulturni turizam pokretač razvoja gradova, regija i zemalja. Socijalni uticaj kulturnog turizma je materijalan, ali on ima i nematerijalne efekte, kao na primjer razvoj svijesti i briga o kulturnom nasljeđu, sopstvenim kulturnim vrijednostima i kreiranju kulturnog identiteta. Kulturne atrakcije, koje su privlačne za lokalno stanovništvo su isto tako privlačne i za turiste (McKercher, 2001).

Strateški okvir za izradu predmetnog dokumenta predstavljala su ključna nacionalna dokumenta:

- ❖ Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine;
- ❖ Strategija razvoja turizma Crne Gore do 2020.;
- ❖ Strategija razvoja turizma Crne Gore 2022-2025. godine s Akcionim planom;
- ❖ Srednjoročni program rada Vlade Crne Gore 2018-2020;
- ❖ Zakon o turizmu i ugostiteljstvu;
- ❖ Zakon o kulturi;
- ❖ Zakon o zaštiti kulturnih dobara;
- ❖ Zakon o zaštiti prirodnog i kulturno-istorijskog područja Kotora.

Ciljevi Programa razvoja kulturnog turizma za period 2019-2021. godine definisani su kroz tri operativna cilja, koji se odnose na: **Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine, Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma i Unapređenje destinacijskog upravljanja i menadžmenta.**

Implementacija Programa razvoja kulturnog turizma s Akcionim planom 2019-2021. godine odvijala se kroz prioritete i mjere koji su se implementirali u okviru godišnjih akcionih planova, a za koje su pripremani izvještaji, i to:

- Izvještaj o realizaciji "Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine", za 2019. godinu.;
- Izvještaj o sprovođenju Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore (2019-2021) za 2020. i 2021. godinu.

Osim toga, Prelaznim Akcionim planom za 2022. godinu, bila je obuhvaćena evaluacija Programa sa pripadajućim Akcionim planom, kao zasebna aktivnost.

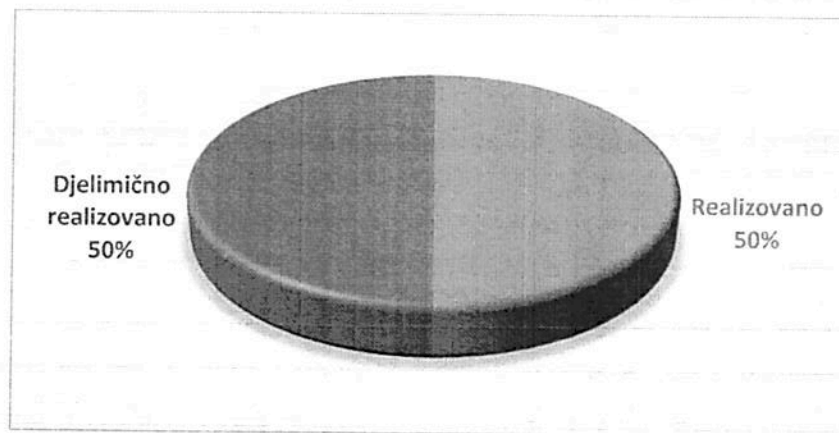
Važno je istaći da veliki dio aktivnosti planiranih za definisani programski period nisu realizovane usljed propisanih preventivnih mjera Nacionalnog koordinacionog tijela za suzbijanje zarazne bolesti, odnosno epidemije COVID-19 virusa, organizacionih promjena na nivou Vlade Crne Gore tokom 2020. godine, kao i usvajanja Zakona o budžetu za 2021. godinu, sredinom navedene godine. Shodno tome, definisan je Prelazni Akcioni plan za 2022. godinu, koji je sačinjen dijelom od aktivnosti iz prethodnog perioda i dijelom od novih aktivnosti.

Prve tri godine sprovođenja aktivnosti definisanih Akcionim planom su u mnogo čemu bile izazovne, a naročito tokom pandemije virusa COVID-19 kada je sektor turizma na svjetskom nivou doživio krah usljed zabrane potovanja. Zbog značajnog broja nerealizovanih ili djelimično realizovanih aktivnosti tokom perioda 2019-2021. godine, ali i činjenice da je u planu izrada novog programskog dokumenta za razvoj kulturnog turizma Crne Gore na period od 2023-2025. godine, čije je usvajanje bilo planirano za početak 2023. godine, neophodnosti da se sprovede evaluacija prethodnog programskog dokumenta, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je *usvojilo Prelazni Akcioni plan za 2022. godinu kojim su definisane aktivnosti čija je realizacija tokom 2022. godine bila ocijenjena kao realna i sačinjavale su ga aktivnosti iz prethodnog dokumenta, koje nisu realizovane, kao i nove aktivnosti čija je realizacija bila očekivana u toku 2022. godine.*

Kratak prikaz izvještaja o realizaciji Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu za realizaciju Programa razvoja kulturnog turizma:

Ukupan broj aktivnosti iz Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu obuhvaćenih u dva operativna cilj iznosi 4, od čega su realizovane 2 ili 50%, dok su djelimično realizovane 2 aktivnosti odnosno 50%.

Tabelarni prikaz stepena realizacije Prelaznog AP za 2022. godinu

Prikaz 1

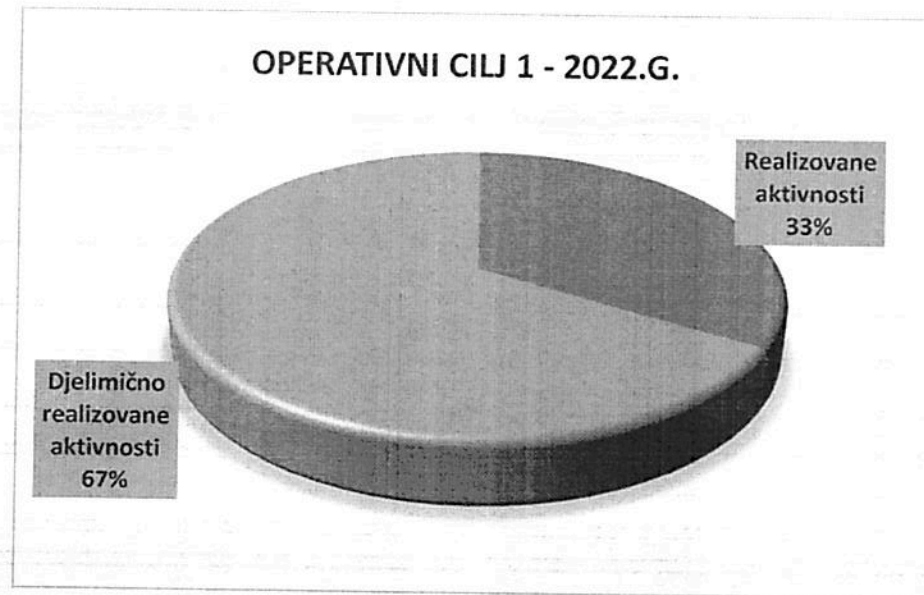
Dakle, može se konstatovati da stepen realizacije Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu, iznosi 50%.

Ukupno planirana sredstva za realizaciju aktivnosti iz Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu su iznosila 250.000,00€, od čega je utrošeno 226,570.50 (sa Programom podsticajnih mjera u oblasti turizma za 2022. godinu, koji se odnosi na podršku organizaciji manifestacija/festivala), što iznosi 90,62% ukupno realizovanih sredstava. Važno je napomenuti da je kroz Program podsticajnih mjera u oblasti turizma za 2022. godinu, za Mjeru IV- **Razvoj inovativnih turističkih proizvoda i usluga koji obogaćuju turističku ponudu u ruralnom, kulturnom, zdravstvenom, sportskom i drugim vidovima turizma** bilo opredijeljeno 150.000,00 eur i za podršku drugim posebnim oblicima turizma.

Pregled ostvarenih aktivnosti po pojedinačnim operativnim ciljevima

Operativni cilj 1: Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine

Ovim operativnim ciljem su bile predviđene tri aktivnosti od kojih je realizovana jedna što predstavlja 33%, dok su druge dvije djelimično realizovane što predstavlja 67% djelimično realizovanih aktivnosti.

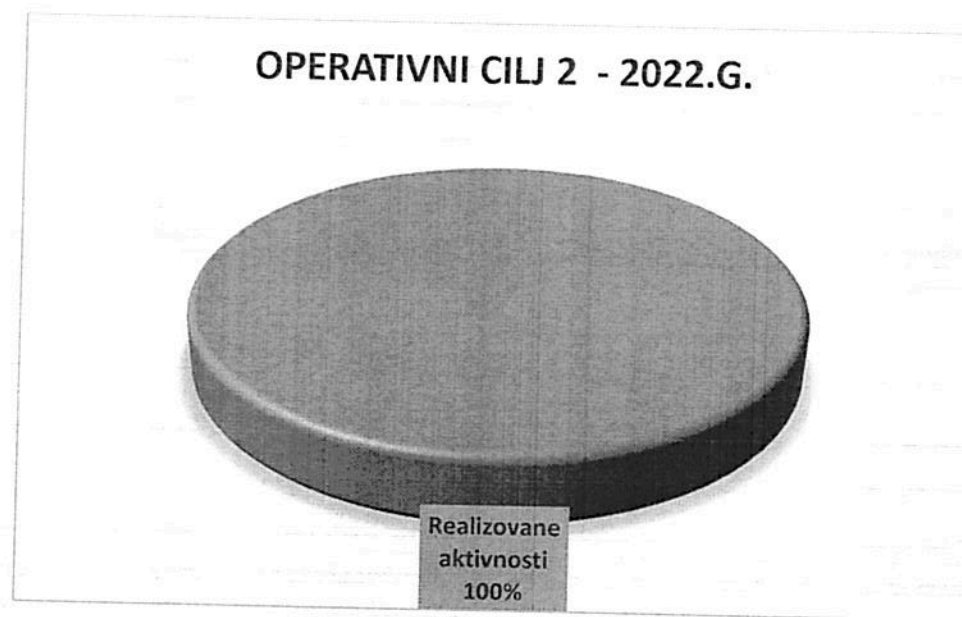

Prikaz 2 - Pregled statusa realizacije (u %) aktivnosti za Operativni cilj 1 - za 2022. godinu

Prvu aktivnost je realizovalo Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma na bazi inputa od lokalnih turističkih zajednica, dok je drugu aktivnost koja se ticala uređenja i valorizacije kulturno-turističkih lokaliteta, Ministarstvo sprovelo u saradnji sa lokalnim turističkim organizacijama. Treću aktivnost, koja se tiče formiranja infrastrukture koja će ujediniti kulturu i turizam kroz izložbeni dio za interpretaciju, Ministarstvo je realizovalo u saradnji sa Narodnim muzejem i Ministarstvom kulture i medija. Naime, u Njegoševom muzeju – Biljardi će biti smještena replika prese prve štamparije na Balkanu – Štamparije Crnojevića. Urađen je projekat replike prese i angažovan izvođač za njenu izradu koja se očekuje do sredine 2023. godine.

Operativni cilj 2: Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma

Ovim operativnim ciljem je bila predviđena jedna aktivnost koja je u potpunosti realizovana, što iskazano u procentima iznosi 100%.

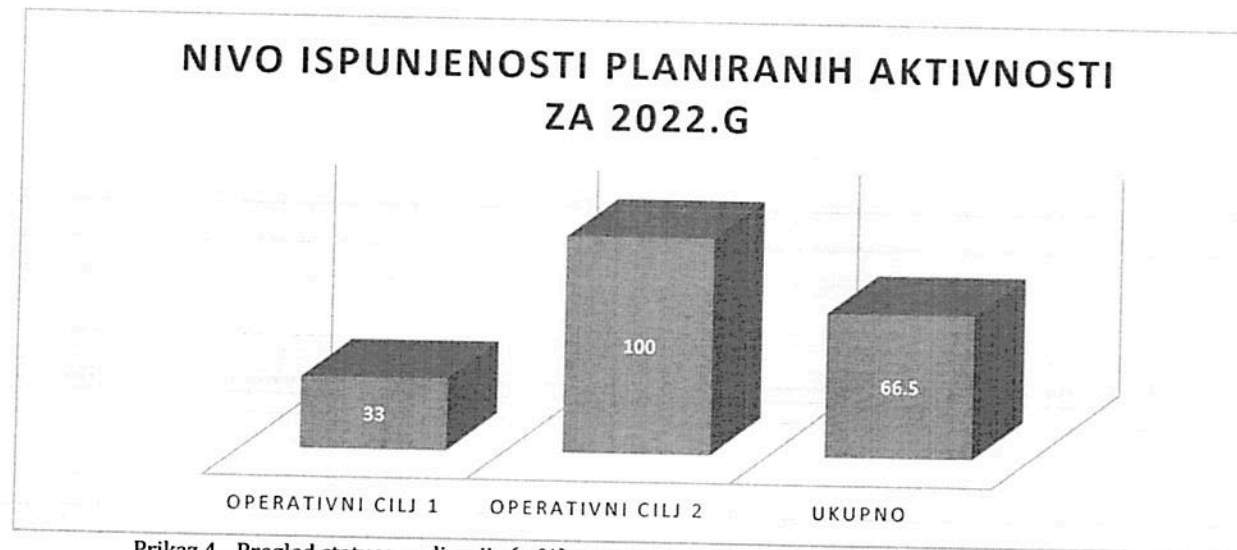

Prikaz 3 - Pregled statusa realizacije (u %) aktivnosti za Operativni cilj 2 - za 2022. godinu

Ovu aktivnost je realizovalo Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma kroz raspisivanje Javnih poziva po osnovu Programa podsticajnih mjera u oblasti turizma za 2022. g za za Mjeru IV- Razvoj inovativnih turističkih proizvoda i usluga koji obogaćuju turističku ponudu u ruralnom, kulturnom, zdravstvenom, sportskom i drugim vidovima turizma putem kojeg su podržana četiri projekta koja su imala za cilj unapređenje turističke ponude putem razvoja inovativnog kulturno-turističkog proizvoda: *Unapređenje inovativne turističke ponude oživljavanjem duha stare Jugoslavije kroz valorizaciju u turizmu; Legende o blagu Crne Gore; Sabataj Cevi – mesija na našim prostorima i Galeon Svet Stefan.*

Dakle, rezimirajući nivoe realizacije planiranih aktivnosti, zaključuje se da je Operativni cilj 1 realizovan 33%, dok je Operativni cilj 2 u potpunosti realizovan tj. 100%.

Generalno posmatrano, sve aktivnosti u okviru dva operativna cilja realizovane su u nivou od 66,5% u odnosu na plan.

Prikaz 4 - Pregled statusa realizacije (u %) po operativnim ciljevima za 2022.godinu

Ključna dostignuća u okviru navedenih ciljeva za 2022. godinu:

1. Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma (MERT) realizuje projekat „**DUE MARI - Next Generation Tourism Development**“ u okviru INTERREG IPA CBC Italija – Albanija - Crna Gora 2014-2020. Realizacija projekta je počela u maju 2019. godine, a rok realizacije je produžen do sredine 2023. godine. Projektom se predviđa izrada zajedničke online platforme na kojoj će biti kreirana virtuelna turistička ruta koja podrazumijeva mapiranje 266 lokacija kulturnih i prirodnih dobara na teritoriji Crne Gore, i to u formatu videa i fotografija 360 VR, ali i fotografija u V2D/3D formatu i sa opisnim tekstom svih lokaliteta. Cilj platforme je da se kroz virtuelnu prezentaciju promoviše Crna Gora kao turistička destinacija i da se potencijalnim posjetiocima pruži više informacija o našoj turističkoj ponudi. Budžet Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma na ovom projektu je 705.958,25 eura (ukupan budžet projekta je 5.206.934,15 eura). Crnogorska web stranica sa 266 lokaliteta kulturne i prirodne baštine je realizovana krajem 2022. godine, a u potpunosti će biti funkcionalna u prvoj polovini 2023. godine kad i zajednička online platforma projekta;
2. Posredstvom **makroregionalne strategije za Dunavski region (EUSDR), konkretno, Prioritetne oblasti 2 – Turizam i kultura**, kojom predstavnici MERT-a koordiniraju kao pridruženi partner Rumuniji i Bugarskoj, Turistička organizacija

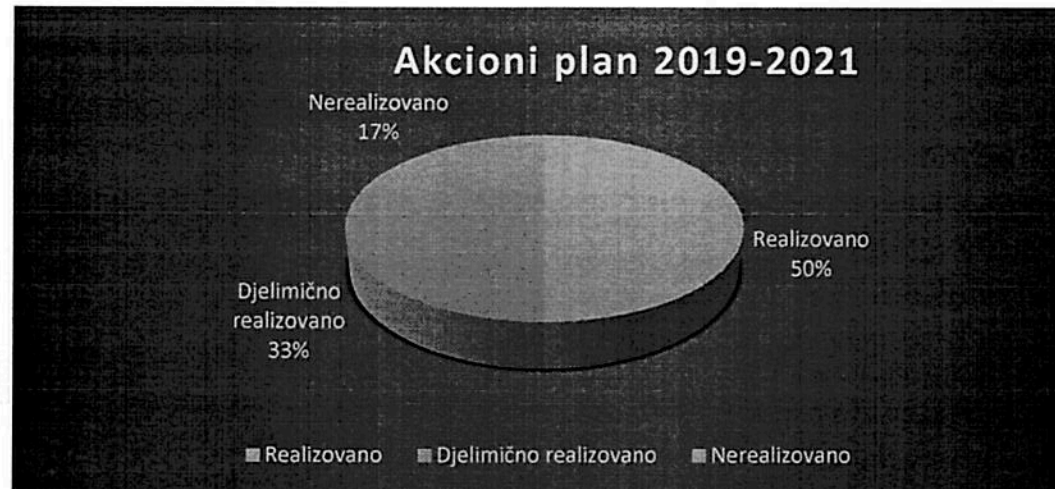
Herceg Novi je postala članica kulturne rute Savjeta Evrope „Via Habzburg“. Formalizacija prijema u kulturnu rutu se očekuje u prvoj polovini 2023. godine;

3. **Projekat “Budva – Boka” Evropska prijestonica kulture 2028. godine** - U toku 2021. godine pokrenut je projekat, odnosno inicijativa za kandidaturu Budve za Evropsku prestonicu culture (EPK). Cilj projekta je da Budva kao grad bogatog kulturnog i historijskog nasljeđa uđe u nadmetanje sa drugim gradovima i postane evropska prijestonica kulture, unapređenje kulturnih i kreativnih potencijala Budve, urbana revitalizacija, poboljšanje turističke posjete i povećanje regionalnog i međunarodnog ugleda grada. Namjera je da se iskoristi ova prilika da se u toku projekta razvije kulturna i druga infrastruktura, unaprijedi imidž grada, razvije privreda, diverzifikuje kulturna i turistička ponuda i ojačaju kulturne i kreativne industrije. Projekat je započet 2021. godine i od tada se intenzivno radi na njemu. **Krajem 2022. godine, Budva je Odlukom EU panela nezavisnih kulturnih eksperata postala finalist takmičenja za EPK 2028 godine;**
4. U septembru 2022. godine je objavljen **Prvi poziv za podnošenje predloga projekata u okviru Programa Dunavskog regiona (DRP) za period 2021-2027.** Programom su obuhvaćena tri tematska prioriteta i jedan specifični. U okviru trećeg prioriteta koji se odnosi na *Društveniji Dunavski region* podržane su aktivnosti koje se odnose na socio-ekonomski razvoj kroz nasljeđe, kulturu i turizam na koji se prijavio određeni broj lokalnih turističkih i organizacija kao i NVO-a;
5. **Program podsticajnih mjera u oblasti turizma za 2022. godinu** – Putem javnih poziva, sa 159.500,00 eura je podržana organizacija 36 manifestacija i festivala koji su zadovoljili kriterijume definisane Javnim pozivom. Sa korisnicima su potpisani ugovori o dodjeli sredstava. Pored direktnog pozitivnog efekta na turistički promet, manifestacije/festivali predstavljaju oblik dugoročne promocije destinacije i održavaju se u svim regionima Crne Gore. Podsticajem ovog vida turizma dobili smo dalje evaluiranje i osnaživanje turističkog proizvoda. Putem ovakvih manifestacija brendiranje destinacije se sprovodi na najbrži i najkvalitetniji način.

***

Programom razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine, definisano je ukupno 18 aktivnosti kroz tri operativna cilja. Devet aktivnosti ili 50 % je realizovano, šest aktivnosti su djelimično realizovane ili 33%, dok su tri aktivnosti nerealizovane ili 17%.

Prikaz 5 - Pregled statusa realizacije (u %) po operativnim ciljevima za 2022.godinu

Tokom implementacije Akcionog plana u periodu od 2019-2021. godine realizovane su aktivnosti koje se odnose na turističku valorizaciju kulturne baštine, ali i konzervatorske radove na arheološkim lokalitetima, revitalizaciju i sanaciju kulturnih dobara i spomen obilježja uz smjernice Uprave za zaštitu kulturnih dobara za one projekte čiji je obim radova podrazumijevao dobijanje neophodnih saglasnosti. Na taj način, nastojao se poštovati princip održivog upravljanja kulturnim i prirodnim resursima, a samim tim i životne sredine. Ovo predstavlja važan preduslov uspješnog razvoja kulturnog turizma koji podrazumijeva poznavanje, poštovanje i vjerovanje u vrijednost prostora u kojem se živi, da bi na pravi način mogao biti prezentovan.

II INFORMACIJA O NAPRETKU U POSTIZANJU OPERATIVNIH CILJEVA

Nadležno ministarstvo za sektor turizma je pristupilo izradi Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine prepoznajući potrebu savremenog turista za kulturnim obogaćenjem ličnosti, koja se ostvaruje turističkim kretanjem, neposrednim kontaktima i približavanjem različitim kulturama. Razvojem kulturnog turizma u Crnoj Gori nastoji se ostaviti jedinstven utisak, dublji i trajniji tragovi u sjećanju turistima koji su boravili u Crnoj Gori. Ovaj segment turističke privrede, osim što ima za cilj da obogati turističku ponudu i poveća atraktivnost destinacije, doprinosi i socio-kulturnom razvoju lokalnog stanovništva, ali doprinosi ekonomskom razvoju, jer otvara nova radna mjesta i donosi prihode kako na lokalnom, tako i na državnom nivou.

Program je strukturiran kroz tri operativna cilja, u okviru kojih su definisane aktivnosti i mjere za njegovu realizaciju:

1. Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine;
2. Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma;
3. Unaprjeđenje destinacijskog upravljanja i menadžmenta.

Kao što je navedeno i u uvodnom rezimeu, važno je napomenuti da se većina djelimično realizovanih aktivnosti ogleda u promjenama na političkoj sceni države, ali i na lokalnom nivou imajući u vidu da su nosioci pojedinih aktivnosti, osim MERT-a, opštine i lokalne turističke organizacije, a u saradnji sa kojima su otpočete radnje na realizaciji definisanih ciljeva što je dovelo do zastoja i kašnjenja u implementaciji istih. Takođe, ne manje važan razlog su i hakerski napadi koji su uslijedili tokom avgusta mjeseca zbog kojih je komunikacija umnogome bila otežana, a visegodišnje prikupljeni podaci nisu bili dostupni do kraja izvještajnog perioda u cilju skeniranja i zaštite cjelokupnog IT sistema od mogućih budućih napada na IT infrastrukturu Vlade Crne Gore.

Nadalje, na projektnim aktivnostima koje sprovodi MERT pod okriljem IPA Interreg CBC programa Italija- Albanija – Crna Gora, a koje se tiče digitalizacije i valorizacije kulturne baštine, došlo je do pomijeranja rokova zbog promjene vodećeg partnera na projektu, ali i internih kadrovskih rješenja, što je uslovalo da predmeti javnih nabavki ne budu u potpunosti isporučeni. Navedene aktivnosti su bile sastavni dio Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu. Takođe, izrađena replika prese Štamparije Crnojevića će biti u funkciji tokom prve polovine 2023. godine.

U nastavku slijedi detaljan pregled realizovanih, djelimično realizovanih i nerealizovanih aktivnosti po operativnim ciljevima i mjerama u okviru istih:

1. Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine

Operativni cilj 1: Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine				
Indikator učinka	Polazna vrijednost 2019. godina	Ciljna vrijednost 2021. godina	Ostvarena vrijednost	Izazov/Rizik
Procenat (%) uključivanja vrijednosti kulturne baštine u lanac turističkih proizvoda	0	50%	<p>30%</p> <p>Tvrđava Besac https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/568659/besac-heritage-retreat-valorizacija-lokaliteta-kao-vitalni-doprinos-lokalnoj-zajednici</p> <p>https://foodbook.me/mne/profile/restoran-tvrđjava-besac-virpazar</p> <p>Kuća Iva andrića https://www.vijesti.me/kultura/528733/otvorena-kuca-iva-andrica-u-herceg-novom</p> <p>https://bokanews.me/kuca-iva-andrica-u-herceg-novom-privlaci-veliki-broj-posjetilaca-i-zivot-i-djelo-nobelovca-fasciniraju-i-danas/</p> <p>Austrougarske tvrđave https://www.montenegro.travel/vijesti/2074</p>	Smanjena ekonomska aktivnost tokom 2020. godine zbog posljedica virusa COVID-19, i nedostajuća i neblagovremeno obezbijedena budžetska sredstva.

Kada je u pitanju obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine putem uključivanja vrijednosti kulturne baštine u lanac turističkih proizvoda, tvrđava Besac koja se nalazi u okviru Nacionalnog parka Skadarsko jezero, je tokom 2021. godine data na koncesiju na rok od 30 godina. U Odluci o dodjeli koncesije za valorizaciju nepokretnog kulturnog dobra „Tvrđava Besac“, na predmetnoj lokaciji planiran je „objekat muzejskog karaktera sa ugostiteljskim sadržajima minimalne kategorije 4*, koji će se nalaziti u okviru bedema same tvrđave.

Kuća književnog velikana i nobelovca Iva Andrića u Herceg Novom je renovirana pod okriljem IPA INTERREG Programa prekogranične saradnje između Italije, Albanije i Crne Gore i ima za cilj jačanje održivog turističkog upravljanja s fokusom na podršku konceptu eko muzeja. Kuću je otvorena za posjetioce u aprilu 2021. godine.

Rezultat prekograničnog projekta Bosna i Hercegovina - Crna Gora, u okviru EU instrumenta predpristupne pomoći IPA, „Od srednjovjekovnih tvrđava u Hercegovini do austrougarskih tvrđava u Crnoj Gori (FORT-NET)“, koncipiran je i predstavljen novi kulturno-turistički tematski proizvod u Crnoj Gori **„Putevi istorije: Austrougarske tvrđave“** i Bosni i Hercegovini „Srednjovjekovne utvrde u Hercegovini“ kojim se, prema potrebama savremenih turista, interpretirala evropska kulturna i vojna baština, djelovi odbrambenog sistema pogranične tvrđave pored nekadašnje južne austrougarske granice sa Kraljevinom Crnom Gorom u Boki i Trebinju, a namijenjen je domaćim i inostranim posjetiocima, zaljubljenicima vojnih tema i istorije, te rekreativcima u prirodi. Za njih je formirano pet tematskih turističkih puteva sa interpretacionim tablama i turističkom signalizacijom u Boki i Trebinju pod nazivom: „Tvrđave i vrhovi Krivošija“, „Čuvari planinarskih prevoja“, „Crkvice-zaboravljeni vojni grad“, „Pet moćnih tvrđava“ i „Kamena straža oko Trebinja“. Partner na projektu su bili i NTO CG kao i Centar za inicijative iz oblasti održivog turizma (CSTI).

Sumirajući navedeno, zaključuje se da je obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine putem uključivanja vrijednosti kulturne baštine u lanac turističkih proizvoda na zadovoljavajućem nivou obzirom na smanjenu ekonomsku aktivnost tokom 2020. godine zbog posljedica virusa COVID-19.

2. Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma

Operativni cilj 2: Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma				
Indikator učinka	Polazna vrijednost 2019. godina	Ciljna vrijednost 2021. godina	Ostvarena vrijednost	Izazov/Rizik
Pomjeranje dobara iz kulturne baštine koji su na Tentativnoj listi na listu Svjetske kulturne baštine	0	5	<p>1</p> <p>https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/580980/bokeljska-mornarica-na-uneskovoj-listi-svjetske-nematerijalne-kulturne-bastine</p> <p>https://www.slobodnaevropa.org/a/unesco-bokeljska-mornarica-kotor/31612314.html</p>	Pomjeranje dobara iz kulturne baštine koji su na Tentativnoj listi na listu svjetske kulturne baštine zavisi od procesa nominacije i ocjene eksperata nakon pokretanja inicijative. U nastavku su linkovi na kojima se nalazi informacija za navedenu aktivnost:

U izvještajnom periodu, Bokeljska mornarica je krajem decembra mjeseca 2021. godine uvrštena na UNESCO listu nematerijalne kulturne baštine. Međutim, s obzirom da ima status nematerijalnog kulturnog dobra, kao takva prethodno se nije nalazila na Tentativnoj listi ali je od izuzetnog značaja pomeni da je UNESCO lista crnogorskog kulturnog i prirodnog nasljeđa obogaćena ovom tradicionalnom bokokotorskom manifestacijom.

3. Unaprjeđenje destinacijskog upravljanja i menadžmenta

Operativni cilj 3: Unaprjeđenje destinacijskog upravljanja i menadžmenta				
Indikator učinka	Polazna vrijednost 2019. godina	Ciljna vrijednost 2021. godina	Ostvarena vrijednost	Izazov/Rizik
% obučenih u sektoru turizma	0	100%	14% https://www.gov.me/clanak/digitalni-marketing-preduslov-boljeg-pozicioniranja-destinacije	Epidemiološke mjere za suzbijanje virusa COVID-19 (zabrana okupljanja u zatvorenom prostoru), a tokom 2021. godine nedostatak i neblagovremeno obezbjeđivanje budžetskih sredstava.

Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma organizovalo je seminar namijenjen lokalnim turističkim organizacijama na temu "Digitalni marketing, promocija i PR". čiji cilj je bio osnaživanje promocije i saradnje na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i umrežavanje sa pojedincima i kompanijama koji se bave ovom tematikom.

Ovaj događaj ocijenjen je kao odlična šansa za razmjenu iskustava i planova, ali i kao uvod za aktivnosti koje će u budućnosti biti intenzivirane uz podršku NTO CG, a tiču se obuke LTO (kao predstavnika lokalnih zajednica i preduzetnika koji se bave promocijom na lokalnom nivou) i bolje promocije mikrodestinacija.

Iz navedenog se može zaključiti da su dva indikatora učinka djelimično realizovana, dok jedan, koji se tiče edukacije u sektoru kulture nije realizovan. Još jedna radionica ove vrste će biti realizovana tokom 2022. godine.

Pregled ključnih operativnih ciljeva Akcionog plana za 2022. godinu sa indikatorima, sa polaznim, ciljnim i ostvarenim vrijednostima, kao i uzrocima i razlozima nedostizanja ciljeva:

Operativni cilj 1: Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine				
Indikatori učinka	Polazna vrijednost 2022.	Ciljna vrijednost 2022.	Ostvarena vrijednost	Uzroci/razlozi za nedostizanje ciljeva
Broj valorizovanih kulturno-istorijskih lokaliteta	0	3	<p>5</p> <p>Srednjevjekovno Brskovo</p> <p>https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/639133/mojkovac-ozivljava-brskovo-sa-30000-eura</p> <p><u>Vlaović: Projekat turističke prezentacije arheološkog lokaliteta Brskovo unaprijediće kulturno nasljeđe (vijesti.me)</u></p> <p>Jegorov put</p> <p><u>Budva kreće u obnovu Jegorovog puta (vijesti.me)</u></p> <p>Meandri Čehotine</p> <p>https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/636109/novi-vidikovac-sa-pogledom-na-meandre</p> <p>Kulturno-istorijski i prirodni lokalitet Oblun</p> <p>Otvaranje staze „Putevima Obluna, Ilirske gradine koja je oživjela“ – Turistička Organizacija Podgorice (podgorica.travel)</p>	

			<p>Turistička valorizacija podvodne kulturne baštine – WRECKS 4ALL projekat</p> <p>https://www.rtcg.me/vijesti/drustvo/397641/podvodna-kulturna-bastina-cg-do-kraja-godine-pod-zastitom-drzave.html</p>	
--	--	--	--	--

Kada je u pitanju obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine putem uključivanja vrijednosti kulturne baštine u lanac turističkih proizvoda, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma je podržalo izradu makete srednjevjekovnog Brskova čija je izrada započeta tokom 2022. godine, a Turistička organizacija Mojkovca je zadužena za realizaciju projekta. Maketa će biti izložena u Mojkovcu, a kasnije će biti razmatrana mogućnost da bude smještena u replici obnovljenog kraljevskog grada.

Jegorov put, staza koju je napravio ruski monah Jegor Stroganov krajem 18. i početkom 19. vijeka predstavlja kulturno dobro od izuzetne važnosti. Iako još uvijek nije zaštićeno zakonom, Turistička organizacija Budve je krenula u sanaciju puta i tokom 2022. godine su započeti radovi sanacije.

Na lokalitetu Meandri Čehotine, koji se nalazi u selu Mataruge, na 20 km od Pljevalja, postavljen je novi vidikovac u vidu drvenog platoa koji pruža sasvim novi doživljaj meandara i pogled koji posjetioce natjera da uživaju u trenucima tišine, diveći se nestvarnoj prirodnoj tvorevini. Ovaj kraj je poznat po specifično rađenim tradicionalnim kućama i u toku je adaptacija jedne takve kuće u etnološki muzej čime će ovaj lokalitet predstavljati zaokruženu cjelinu kulturnog i prirodnog nasljeđa.

Turistička organizacija Podgorica je u 2022. godini uredila vidikovac na podnožju Obluna, na kojem je postavljen panoramski okvir, koji će služiti za fotografisanje posjetilaca, info tabla na kojoj su prikazane informacije o ovom dijelu NP "Skadarsko jezero" i narodna legenda koja se vezuje za sami nastanak Malog blata, odnosno vodozvorišta Bolje sestre. Takođe, NVO Psiho-Vodič je uz finansijsku podršku Opštine u okviru Glavnog grada – Golubovci uredila pješačko-rekreativnu stazu "Putevima Obluna, Ilirske gradine koja je oživjela" pa je i na ovaj način kreirana spona između kulturno-istorijskog nasljeđa i aktivnog turizma.

Posredstvom IPA CBC Italija – Albanija – Crna Gora "Next generation Tourism Development – Due Mari" projekta, Ministarstvo je potpisalo Memorandum o razumijevanju između Ministarstva ekonomskog razvoja Crne Gore i JU "Narodni muzej Crne Gore" o preuzimanju i upravljanju opremom koja je predmet nabavke u okviru pomenutog projekta. Sredstvima opredijeljenim kroz projekat će biti opremljena prostorija u okviru Njegoševog muzeja – Biljarde u kojem će biti izložena replika prve štamparske

prese na Balkanu – Štamparije Crnojevića. Urađen je projekat za izradu replike prese, otpočeta je izrada iste koja će biti isporučena i instalirana u prvoj polovini 2023. Godine.

Glavni cilj projekta WRECK4ALL, koji su sprovodili Univerzitet Crne Gore, koji je bio i nosilac projekta, i Turistička organizacija Bar, a u okviru prekogranične saradnje Hrvatske, Bosne i Hercegovine i Crne Gore, je zaštita i valorizacija podvodne baštine putem njegove digitalizacije čime će biti kreirana nova turistička ponuda. U okviru projekta, proizveden set od 9 VR/AR i 9 2D proizvoda koji se odnose na podvodno kulturno nasljeđe.

Proizvedena je interaktivna online mapa virtuelnih olupina brodova istočnog Jadrana/staza podvodnog nasljeđa.

Operativni cilj 2: Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma					
Indikatori učinka	Polazna vrijednost 2022.	Ciljna vrijednost 2022.	Ostvarena vrijednost	Izazov/rizik	Uzroci/razlozi za nedostizanje ciljeva
Broj potpisanih sporazuma i kreiranih turističkih proizvoda	0	3	4 <u>Mjera IV Odluka, Program podsticajnih mjera u oblasti turizma (www.gov.me)</u> 8d4e66e2-2ae1-4b81-bcaf-a23dd6d1f2ac (wapi.gov.me)	/	/

Programom podsticajnih mjera u oblasti turizma za 2022. godinu, kroz Mjeru IV koja se odnosila na Razvoj inovativnih turističkih proizvoda i usluga koji obogaćuju turističku ponudu u ruralnom, kulturnom, zdravstvenom, sportskom i drugim vidovima turizma, a koje je raspisalo Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, podržana su četiri projekta koji su imali za cilj kreiranje novog kulturno turističkog proizvoda. Potpisani su ugovori, ukupne vrijednosti 34.000,00 eura.

Važno je napomenuti da se razlozi za većinu aktivnosti koje su djelimično realizovane, ogledaju u promjenama na političkoj sceni države, ali i na lokalnom nivou. Naime, imajući u vidu činjenicu da su nosioci pojedinih aktivnosti, osim MERT-a, opštine i lokalne turističke organizacije, a u saradnji sa kojima su otpočete radnje na realizaciji definisanih ciljeva, došlo je do zastoja i kašnjenja u implementaciji istih. Takođe, ne manje važan razlog djelimične realizacije aktivnosti su i hakerski napadi koji su uslijedili tokom avgusta mjeseca t.g. zbog kojih je komunikacija umnogome bila otežana, a višegodišnje prikupljeni podaci nisu bili dostupni do kraja izvještajnog perioda u cilju skeniranja i zaštite cjelokupnog IT sistema od mogućih budućih napada na IT infrastrukturu Vlade Crne Gore.

Nadalje, na projektnim aktivnostima koje sprovodi MERT pod okriljem IPA Interreg CBC programa Italija- Albanija – Crna Gora, a koje se tiču digitalizacije i valorizacije kulturne baštine, došlo je do pomijeranja rokova zbog promjene vodećeg partnera na projektu, ali i internih kadrovskih rješenja, što je uslovalo da javne nabavke ne budu sprovedene u predviđenom roku tj. u toku 2022. godine, a ugovori potpisani. Navedene aktivnosti su bile sastavni dio Prelaznog Akcionog plana za 2022. godinu. Takođe, izrađena replika prese Štamparije Crnojevića će biti u funkciji tokom prve polovine 2023. godine.

Osim toga, Prelaznim Akcionim planom je bila obuhvaćena evaluacija Programa sa pripadajućim mu AP kao zasebna aktivnost.

III TABELA ZA IZVJEŠTAVANJE PO AKTIVNOSTIMA

STRATEGIJSKI CILJ: PRELAZNI AKCIONI PLAN ZA 2022. ZA REALIZACIJU PROGRAMA RAZVOJA KULTURNOG TURIZMA									
Operativni cilj 1: Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine									
INDIKATORI UČINKA		Polazne vrijednosti				Ciljne vrijednosti			
Broj valorizovanih kulturno-istorijskih lokaliteta		0				3			
Aktivnost	INDIKATORI REZULTATA i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uzodgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti/ planirani izvor finansiranja	Sredstva realizovana /izvor finansiranja	Prep za na perio spro ja
1.Ustanoviti kritične infrastrukture i komunalne nedostatke u blizini kulturno-turističkih atrakcija.	Uraditi listu	MERT, LTO/ Organi lokalne samouprave	III Q 2022	IV Q 2022	Djelimično realizovano		Nisu potrebna sredstva		
2.Turistička valorizacija lokaliteta od kulturno-istorijskog značaja	Broj valorizovanih turističkih lokaliteta	MERT, MKM,LTO, NP CG	III Q 2022	IV Q 2022	1.Uređenje vidikovca na podnožju drevnog grada Obluna. Postavljen panoramski okvir i info table. Otvaranje staze „Putevima Obluna, Ilirske gradine koja je oživjela” – Turistička Organizacija		Budžet, 60.000,00	10.095,5	

Podgorice
(podgorica.travel)

2. Postavljanje
platoa na vidikovcu
Meandri Čehotine
u selu Mataruge,
poznatom po
istorijskom
nasljeđu (Koznik,
stećci). Dio
panoramske rute
Kruna Crne Gore.
<https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/636109/novi-vidikovac-sa-pogledom-na-meandre>

3. Izrada makete
srednjevjekovnog
Brskova.
<https://www.vijesti.me/vijesti/drustvo/639133/mojkov-ac-ozivljava-brskovo-sa-30000-aura>

Vlaović: Projekat
turističke
prezentacije
arheološkog
lokality Brskovo
unaprijediće
kulturno nasljeđe
(vijesti.me)

3. Formirati infrastrukturu koja će ujediniti kulturu i turizam kroz izložbeni dio za interpretaciju	Formirana infrastruktura (izložbeni dio za interpretaciju)	MER, MKM, Narodni muzej Crne Gore	III Q 2022	IV Q 2022	Djelimično realizovano 1. Izrađen projekat izrade replike prese prve štamparije na Balkanu – Štamparije Crnojevića. 2. Potpisan ugovor sa izvođačem koji će izraditi repliku prese po projektu.		Budžet, IPA Interreg 40.000,00	22.975	

Operativni cilj 2: Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma

INDIKATORI UČINKA		Polazne vrijednosti I Q 2022. godine	Ciljne vrijednosti IV Q 2022. godine						
Broj potpisanih sporazuma i kreiranih turističkih proizvoda		0	3						
Aktivnost	INDIKATORI REZULTATA i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Datum početka	Datum završetka	Status realizacije	Novi rok za realizaciju (uzodgovarajuće obrazloženje)	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti/ planirani izvor finansiranja	Sredstva realizovana /izvor finansiranja	Prep za na peric spro ja
1. Razvoj inovativnih turističkih proizvoda i usluga koji obogaćuju	Minimum 3 potpisana ugovor o saradnji ključnih aktera na	MERT	III Q 2022	IV Q 2022	Realizovano Programom podsticajnih		150.000,00 Budžet	34.000,00 EUR	

turističku
ponudu
kulturalnom
turizmu kroz
realizaciju
Programa
podsticajnih
mjera

nacionalnom
nivou

mjera u oblasti
turizma za 2022.
godinu podržana
su četiri projekta
koja su imala za
cilj unapređenje
ponude u
domenu
kulturalnog
turizma:

1. Unapređenje
inovativne
turističke ponude
oživljavanjem
duha stare
Jugoslavije kroz
valorizaciju u
turizmu;
2. Legende o
blagu Crne Gore;
3. Sabataj Cevi –
mesija na našim
prostorima;
4. Galeon Sveti
Stefan.

Mjera IV Odluka.
Program
podsticajnih mjera
u oblasti turizma
(www.gov.me)

8d4e66e2-2ae1-
4b81-bcaf-
a23dd6d1f2ac
(wapi.gov.me)

Evaluacija Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planim 2019-2021. godine i Prelaznog Akcionog plana za 2022. go

Aktivnost	INDIKATORI REZULTATA i postignute vrijednosti na kraju izvještajnog perioda	Institucije odgovorne za sprovođenje aktivnosti	Datum početka	Datum završetka	Status realizacije 	Novi rok za realizaciju	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti/ planirani izvor finansiranja	Sredstva realizovana /izvor finansiranja	Prep za n: peri spro ja
Angažovanje eksperta za sačinjavanje Izvještaja o evaluaciji realizacije Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine, s Prelaznim Akcionim planom za 2022. godinu	Sačinjen Izvještaj o evaluaciji	MERT	IV Q 2022	IV Q 2022	Nije realizovano		2.500,00 Budžet	N/A	

IV NALAZI EVALUACIJE

Eksterna evaluacija je bila predviđena Programom. Nakon sprovedene analize tržišta, konstatovano je da je opredijeljeni iznos finansijskih sredstava nedovoljan te ista nije realizovana. Međutim, evaluacija stanja u sektoru kulturnog turizma je obuhvaćena kroz analize i izvještaje strateških dokumenata Vlade crne Gore i međunarodnih institucija.

S tim u vezi, SWOT analizom Strategije regionalnog razvoja 2023-2027., obuhvaćena su sva tri regiona Crne Gore i konstatovano je da postoje veliki potencijali za razvoj raznih vidova turizma u sjevernom i centralnom regionu ali da je nizak nivo iskorišćenosti prirodnih i kulturnih resursa, te da se razvojne šanse ogledaju u valorizaciji postojeće kulturno-istorijske baštine, njenoj promociji i prezentaciji. Kada je u pitanju južni region, fokus je na kupališnom turizmu, uz konstataciju da je evidentan nedovoljan fokus na druge vidove turizma i nedovoljna iskorišćenost kulturnih potencijala za kreiranje dodate vrijednosti u turizmu. Međutim, povoljne okolnosti se ogledaju u solidno postavljenom institucionalnom okviru u kulturi i šansama za adekvatnu valorizaciju kulturne baštine. OECD u svojoj publikaciji „Konkurentnost u Jugoistočnoj Evropi“, između ostalog, konstatuje da je realtivno zadovoljavajući nivo kvaliteta ponude u kulturnom turizmu Crne Gore, i daje preporuke za njeno unapređenje kako bi se turistički potencijal kulturne baštine iskoristio u maksimalno mogućoj mjeri.

Na osnovu upita Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma, shodno podacima koje je dostavio određeni broj opština i lokalnih turističkih organizacija, u prethodnom periodu su izdvojena finansijska sredstva za projekte konzervacije i sanacije kulturnih dobara, restauracije, te je postavljena turistička signalizacija, ali i štampan promo materijal.

Glavni izazov u narednom periodu će nedvosmisleno predstavljati finansiranje jedinica lokalne samouprave, ali i nedostatak, kao i nedovoljna razvijenost administrativnih kapaciteta.

U cilju dalje valorizacije kulturne baštine, kroz jačanje „kulturnog“ brenda destinacije, a u cilju produženja turističke sezone i sa druge strane održavanja i zaštite kulturne baštine, neophodno je obezbijediti dalju podršku razvoju kulturnog turizma, kako na regionalnom, tako i nivou zemlje u cjelini i to: stvaranjem povoljnog poslovnog ambijenta sa aspekta poreskih politika i iznalaženja načina za obezbjeđenje subvencija i korišćenje EU i drugih fondova kao izvora finansijskih sredstava. Cilj je podizanje nivoa kvaliteta institucionalne infrastrukture pri čemu je poseban akcenat potrebno staviti na biznis u mikro, mala i srednja preduzeća, odnosno na porodični biznis, koji uključuje i angažovanje mladih i žena.

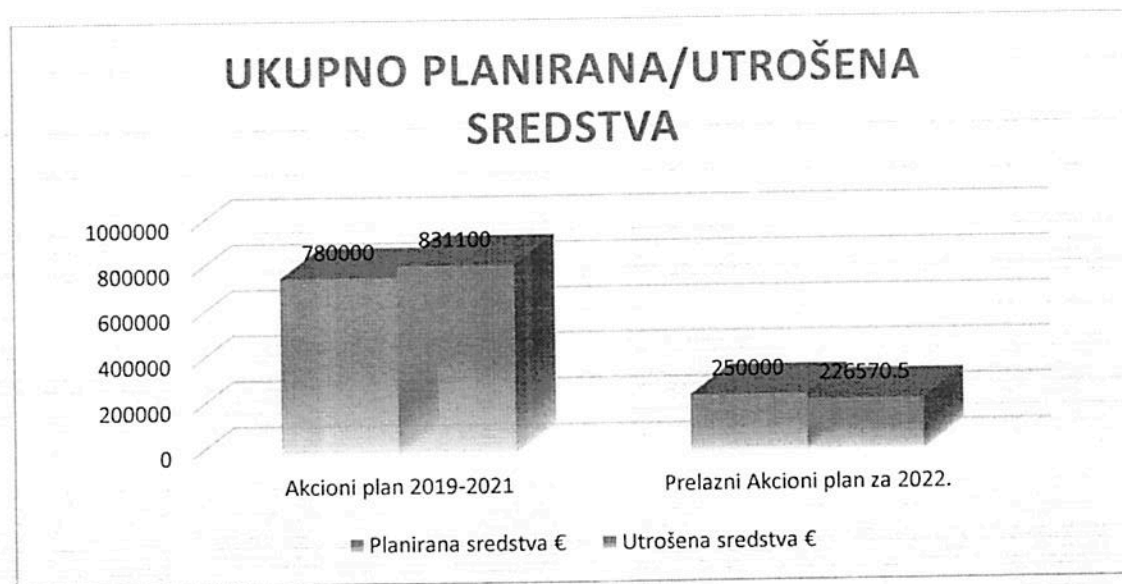
Važno je imati na umu da turizam ne samo da je radno intenzivna privredna grana u čijoj strukturi zaposlenih, već godinama unazad, najveći udio čine žene. Kultura je posebno specifična kada je riječ o angažovanju žena u njoj s obzirom na njihovu komponentu kreativnosti, senzitivnosti ka estetici, nježnosti i toplinu. Turizam i kulturu, koji se nedvosmisleno preklapaju,

pokreće ljepota, doživljaj, emocije radosti, ljubavi, znatiželje i intuicija pa samim tim nije iznanađujuće da su u najvećem broju ustanova kulture, muzejima i galerijama angažovane osobe ženskog pola.

V OSVRT NA PLANIRANA I UTROŠENA SREDSTVA

Ukupna planirana sredstva za realizaciju Programa razvoja kulturnog turizma Crne Gore s Akcionim planom 2019-2021. godine iznosila su 780.000,00 €, dok je za Prelazni akcioni plan za 2022. godinu bilo je opredjeljeno 250.000,00 €. Akcionim planom 2019.-2021.godine utrošeno je 831.100,00 €, dakle, više od planiranog, dok je za Prelazni Akcioni plan utrošeno 226.570,50 €. Izvori finansiranja – Budžet Crne Gore i IPA INTERREG.

VI PREPORUKE ZA NAREDNI CIKLUS PLANIRANJA POLITIKA

Karakteristika većine postavljenih ciljeva, prioriteta i mjera Programa razvoja kulturnog turizma 2019-2021. godine je da se sprovede kontinuirano i da će i ubuduće postojati potreba za kretanjem u istom smjeru, odnosno ka sveopštem unapređenju kulturnog turizma.

Ključne preporuke za razvoj kulturnog turizma u okviru ovog dokumenta odnose se na:

Operativni cilj 1 - Obogaćivanje destinacijskog lanca turističkih proizvoda vrijednostima kulturne baštine:

- intenzivirati međuresornu saradnju kao i razmjenu informacija sa lokalnim turističkim organizacijama i opštinskim sekretarijatima nadležnim za kulturu kako bi se obezbijedila implementacija nerealizovanih aktivnosti, ali i nevladinih organizacija koje realizuju projekte iz domena kulturnog turizma.;

Operativni cilj 2 - Podizanje tržišne prepoznatljivosti kao destinacije kulturnog turizma:

- s obzirom na to da je turizam, najvažnija privredna grana u Crnoj Gori, pokazao izuzetnu "ranjivost" tokom pandemije virusa COVID-19 i pretrpio enormne gubitke, istovremeno nas je podsjetilo da su glavni aduti crnogorskog turizma bajkoviti predjeli, neponovljiva priroda i bogato materijalno i nematerijalno kulturno nasljeđe kao neodvojiv dio naše prirode. Preferencije u turističkim tokovima promijenile su se usljed „nove normalnosti” pa je u razvojnim dokumentima prioritet dat održivom turizmu. Posjetoci su više fokusirani na outdoor aktivnosti i boravak u prirodi što u uslovima pandemije omogućava da se održava poželjna distanca od ostalih, uz istovremeno provođenje planiranog aktivnog odmora;
- neophodno raditi na jačanju svijesti o značaju i valorizaciji kulturne baštine, kako u sektorima turizma i kulture, tako i u lokalnim zajednicama koje mogu imati višestruke benefite, kako od vođenja brige o kulturnoj baštini tako i od turističke valorizacije iste;
- u cilju popularizacije i promocije kulturnog turizma, na inostranim sajmovima je neophodno intenzivnije raditi na promociji Crne Gore kao destinacije koja obiluje kulturno-istorijskim znamenitostima i koja savremenom turisti nesumnjivo može da ponudi atraktivne sadržaje poput kulturne baštine koja se nalazi na UNESCO-voj listi i novorazvijenih aplikacija i sajtova koji se bave promocijom kulturno-istorijskih lokaliteta kako bi potencijalni posjetoci postali turisti koji se Crnoj Gori rado vraćaju i o kojoj prenose pozitivna iskustva.

Operativni cilj 3 - Unapređenje destinacijskog upravljanja i menadžmenta:

- veoma je značajno da se što prije steknu uslovi i obezbijede sredstva za sprovođenje edukacije relevantnih stejkholdera i steknu vještine prepoznavanja i konkurisanja za finansijsku podršku kako bi se ostvarili svi neophodni preduslovi da razvoj kulturno-turističkog proizvoda ne zavisi samo od resornih institucija, već i od kompetencija turističkih poslenika.
-